

Стручкова Саргылана Васильевна

Мэнэ – Ханалас улууһа, Балыктаах бөһөүөлэгэ

Балыктаахтаагы “Звездочка оҕо уһуяана

Үрдүк категориялаах иитээччи

Ааптарскай бырайыак: “Барҕа баайым – ийэ тылым”

Кириии

Ханнык баҕарар омуk өбүгэ саҕаттан илдьэ кэлбит тыллаах, итэҕэллээх, ураты майгылаах, үгэстээх, таннар танастаах, аһыыр астаах, иһиттээх- хомуостаах, суруктаах – бичиктээх, уус – уран айымньылаах, бэйэтин омугун өрө тутар, онон киэн туттар. Сахалар омуk быһыытынан бэйэбит тылбытын, үгэстэрбитин өбүгэ саҕаттан сүтэрбэккэ илдьэ кэллибит, бу симэлийбэтин туһугар туруулаһыах тустаахпыт.

Улуу учуонай К.Д.Ушинскай норуотугар этэн – тыынан хаалларбыт сүрүн научнай – теоретическай төрүттэригэр уонна норуот баҕарар баҕа санаатын кэрэһэлиир тылларынан барылы арыйыабын “ Оҕо төрөөбүт төрүт тылыгар, культууратыгар эмнэиктэнэн улаатыахтаах, хас биирдии омуk бэйэтэ туспа иитэр – үөрэтэр миэтэттэрдээх, суоллаах – истээх, олору бэйэтин үөрэхтээһинин систиэмэтигэр киллэриэхтээх” - диэн эппитэ. Кини этэринэн бэйэтин бэйэтэ күн сириттэн симэлиттэн баҕарбат омуk бастатан туран төрөөбүт тылын, культууратын өрө тутуохтаах уонна онно олобуран атын омуктардыын алтыһар суолу тобулуох тустаах диэн чопчу санаалардаах.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин быраабытылыстыбата ыам ыйын 16 күнүгэр 2023 сылга №387 дьаһал таһаарбыта “ Концепция преподавания якутского языка, литературы и культуры в Республике Саха (Якутия)”. Бу концепцияҕа олобуран сүрүн принциптэри тутуһар оруннаах:

1. Оҕо оскуолаҕа кириэн инниттэн үөрэби ылыар диэри төрөөбүт тылынан иитиллэр, үөрэнэр быраабын толору хааччыйы;
2. Оҕо өйө – санаата, майгыта – сигилитэ сайдарыгар омуk психологиятын уратыларыгар олобуруу, норуот ыччатын иитэр үгэстэрин туһаны;
3. Үүнэр көлүөнэни национальной культураҕа уһуйуу, өбүгэ үгэстэрин үөрэтии, норуот кутун – сүрүн, үтүө өйүн – санаатын киһи – аймах уопсай культууратын кытта дьүөрэлээн ингэрии;
4. Абыһах ахсааннаах хотугу норуоттар тылларын өрүһүйэн, кыра оҕо тэрилтэтигэр уонна оскуолаҕа төрөөбүт тылы киэнник, дэлэйдик туттар усулуобуйаны тэрийии;
5. Оҕону дыһыннээх олоххо уонна үлэҕэ бэлэмнээһин, саҕа экономикай сыһыанна көһүү ирдэбилин учуоттааһын;

Сүрүн ирдэбиллэртэн таһааран уонна бэйэ уһуяан иитэр – үөрэтэр үөрүйэхтэригэр олобуран, биһиги үөрэтии тиһигин арыый уларытан, иитиини – үөрэтиини уобаластарга наардаатыбыт. Үлэ хаамыта тиһилигин быспакка ытылларын туһугар араас

хайгсхалаах, иһигэр барыллардаах, иллэн – кэмнэ күннээҕи кэрчиктэргэ аттарыллан бу барыл оноһулунна. Оҕо сааһа, кыаҕа учуоттанна.

Үлэ сүрүн төрүүттэрэ:

Билинни сайдыбыт үйэҕэ араас гаджеттар, смартфоннар, айфоннар оҕо төбөтүн эргитэн кэбистилэр, онтон ылар бэлэми, сыһа да баар буоллаҕына ону аахайбакка тигэр буоллулар. Кэтээн көрүүбүтүнэн оҕолор үксүн нуучча тылы ордороллор, сахалыы кэпсэтии таһыма мөлтөөтө. Араас хайгсхалаах үөрэтэр –иитэр үлэлэр барыта сахалыы ытытлалларын үрдүнэн оҕолорбут нууччалыы бэйэ - бэйэлэрин кытта кэпсэтэллэр. Тас эйгэ сабыдыалын тэннэ дьүөрэлээн , төрөппүтү кытта биир ситимнээхтик үлэ хайгсхата бардаҕына оҕолорбут тыллара – өстөрө уларыйыа, сахалыы ис куттара аһыллыа диэн сабаҕалыыбыт.

Сыала: Оҕо төрөөбүт норуотун барҕа баайын – ийэ тылын билиэхтээх, онно туһайыллыбыт үлэлэри ситимнээхтик ытыты;

Соруктар:

1. Норуот үтүө үгэстэрин салгыы билиһиннэрии уонна онно хабааннаах тэрээһиннэри тэрийии;
2. Өбүгэ оонньууларын ый аайы сананы киллэрэн оонньотуу , оҕону эт – хаан өттүнэн сайыннарыы;
3. Норуот педагогигатыгар олобуран сиэр-майгы иитиитигэр тустаах үлэлэри ытыты;
4. Оҕо туохха дьобурдааҕынан көрөн, тус сайдар кыаҕын арыярыгар анаан сөптөөх хайгсхаларга аттарыы уонна ситимин быспакка салгыы сайыннарыгар кыах биэрии;
5. Оҕо толкуйдуур дьобурун сайыннарыы , тылын саппааһын байытыы, ситимнээх санатын кэнэтии, тарбахтарын былчыннарын эрчийии;
6. Төрөппүтү кытта биир ситимнээхтик үлэлээһин, дьиэ кэргэн үтүө үгэстэрин холобур оностон киэн эйгэҕэ таһаарыы;

Ытытлалар кэмэ: үһүн кэм , 2024-2027 сыл

Бырайыакка кытталлар: үһүяан иитиллээччилэрэ, иитээччилэрэ, үлэһиттэрэ, төрөппүттэр, библиотека үлэһиттэрэ, оскуола үөрэнээччилэрэ

Хардыылар :

1 хардыы: Тэрээһин үлэтэ(тохсунньу ый 2024с)

Сыала: Саамай сытыы турар боппуруоһу, итэҕэстэри булуу уонна ону туоратарга аналлаах былааны аттаран оностуу;

- ✓ Төрөппүккэ барыллааһын ыйытык ытыты “Оҕобун сахалыы иитэбин дуо?”;
- ✓ Тиэмэни арыярга аналлаах көмө матырыйааллары, хомуурунньуктары , куйаар ситимиттэн тиһиликтэри булан мунньуу, сакаастаан ылыы;
- ✓ Төрөппүккэ сырдатар үлэни ытыты, сүбэ – ама биэрии;
- ✓ Хас биирдии бөлөххө “Саха эйгэтэ” тэрийии;
- ✓ Үөрэхтээһин сүбэтигэр бырайыак былаанын бигэргэтии;

2 Харды: Бырайыак былааннаммыт хардыта үлэбэ киириитэ: (олунньу ый 2024 сылыттан – ахсынньы ый 2027 сылыгар дылы)

Сыала: Былаанга олобуран тэрээһин үлэтин киэнник ытыты, туруммут сыалы ситиһии;

- ✓ Ытытлар үлэ былаанын кэрчиккэ арааран, аттаран туруоруу;
- ✓ Тэрээһиннэри биир ситимнээхтик ытыты: оонньууларга, билиһиннэриилэргэ, күннүктэргэ, дьайымалларга сибээстээхтик аттаран туруоран биэри;
- ✓ Оҕолорго, төрөппүттэргэ аналлаах эйгэни тэрийии, сырдатты үлэтин тэрийии;
- ✓ Төрөппүт таһымын үрдэтэр үлэни былааннаахтык ытыты;

3 Харды: Түмүктүүр үлэлэр (хас сыл ахсын “Оҕо ыһыаһар”)

- ✓ Былааннаммыт үлэлэр түмүгүн таһаарыта;
- ✓ Быыстапка туруоруута, түмүктүүр тэрээһиннэри тэрийии;
- ✓ Араас таһымнаах куонкурустарга, аабыларга кытты;

Ытытлар былаан хардылара:

Билэр-көрөр дьоһурун сайыннары	Оҕо уопастыбаҕа сылдьарын-бодоруһар ын сайыннары	Оҕо кэрэни өйдүүр дьоһурун сайыннары	Оҕо тылын-өһү н сайыннары ы	Эт-хаан өттүнэн сайыннары
“Мин төрүччүм”	Хас сэрэдэ ахсын саха танаһа кэтии; сахалыы алгыс бэлиэлэри хас бөлөх аайы киири ааннарга иилии;	Хас сэрэдэ ахсын хомус тыаһынан оҕолору көрсүү; хас бөлөх аайы сахалыы эйгэни тэрийии	Хас аһылык аайы алгыс тылынан аһылыкка ынырыы тылын үөрэтии;	Сэрэдэ күн сарсыарда аайы хомус тыаһынан “Олонхо хамсаныылар а” эти-хааны эрчийэр хамсаныылар ы онотторуу;
Сахалыы эйгэ тэрийии: “Мин бүгүн биллим”	Оруоллаах оонньууга сахалыы оонньуурдары киллэри: Иһитэ-хомуһа	“Оҕолорго оһуокайы билиһиннэри уонна үөрэтии” (эпп: Елена Ивановна)	Бырайыак: “Чыыбы – чаабы чабырҕах” (эпп: Надежда Васильевна)	Кылынан араас мээчиктэри оноруу;
“Эбээ үөрэбэ”	Театр “Тарбахчааннар”	Бырайыак :“Оҕолорго хомуһу билиһиннэри уонна үөрэтии” (эпп: Алена Андреевна)	Хоһоон күрэбэ: “Хомоҕой хоһоонньут ”	Эти-хааны уһугуннара а аналлаах илиигэ кэтиллэр үтүлүктэри тигии;
Хас бээтинсэ аайы тахсар нэһилиэнньэ видео	Күннээҕи олох түгэннэригэр сөп түбэһиннэрэн өбүгэлэрбит	Саха күнүгэр сахалыы оһуордары үөрэтии,	Бырайыак: “Кинигэни ааҕабыт, сайдабыт”	“Доруобуйа” кулууптан ыалдьыттары ынырыы

сонуннарыгар (ютуб каналга) рубрика устуу (эпп: Елена Ивановна)	сиэрдэрин-туомнарын оҕолорго билиһиннэрии	быыстапка тэрийии	(эпп: Саргылана Васильевна)	
Уһуяаммытыг ар дьоҕус түмэл тэрийии, малын – салын булуу. (эпп: Айталина Гаврильевна)	Саха астарын менюга киллэрии; Остуол аайы ортотугар сахалыы ойуулаах салфетка уурар иһит, анныгар төһүрүк сахалыы орнаменнаах көбүөр; Сахалыы оһуордаах бэриэнньиктэри тиктэрии хас бөлөх аайы;	Сахалыы музыкальнай инструменнары н элбээтиннэрии, ханатыы	Олохтоох библиотека үлэһиттэри н ынгырыы	Өбүгэ оонньууларын көрөн аттаран киллэрии; Олохтоох оскуола оҕолорун ыйга биирдэ ынгыран сахалыы оонньуулары оонньотторуу;
	Хас нэдиэлэ ахсын сахалыы ойуулуктары аттаран көрдөрүү;	Саха төрүт бырааһынныгы н “Ыһыах” тэрийии		Бырайыак: “ Саха остуолун оонньуутун кеметунэн оҕо кыаһын, сатабылын сайыннарыы”

Эти – хааны эрчийии “Олонхо хамсаныылары”

Быһаарыы сурук:

Олонхону кыра оҕо тылын сайыннараарга, сиэрдээх майгыга иитэргэ туһаныллар. Ону таһынан, эти – сиини эрчийиигэ олонхо уус – уран тылын хамсаныынан көрдөрүү ыытыллар. Оҕо хамсанара син биир аһыырын-сиирин, утуйарын курдук айылҕаттан бэриллибит туруга буолар. Биллэрин курдук, хамсанар оҕо түргэнник сайдар, сэдэхтик ыалдьар, билэ – көрө сатыыра, интэриэһэ үрдүүр. Маны учуоттаан туран сана сүүрээни уһуяанга “Олонхо хамсаныыларын” хас сэрэдэ ахсын сарсыарда эрчиллиилэрин бөлөх аайы килэрдибит. Оҕо сааһа учуоттанар: кыра-орто бөлөх оҕолоругар 5-7 мүнүүтэ, улахан уонна оскуолаҕа бэлэмнэнии бөлөх оҕолоругар 8-10 мүнүүтэ.

Сыала: Оҕо этин сиинин, тылын – өһүн, өйүн – санаатын сайыннарыы

Соруга: - Олонхо туһунан өйдөбүлү биэрии;

- Эти – хааны эрчийии;
- Тыл саппааһын байытыы;
- Дьүһүмэли (оҕо онгорон көрүүтэ, фантазия) сайыннарыы;

Эти – хааны эрчийии хамсаныылары:

Хаамыы. Сүүрүү. Атах төбөтүгэр сүүрүү. Кыталыктыы хаамыы. Чохчонноһун.

Төбөнү уна – ханас хамсатыы. Илиини – атабы илигирэтии. Имиллэннээһин.

Төгкөнөөхүн. Хачайданы. Сарын хамсаныта. Кэдэрийи. Икки өттүнэн
ингэннээһин. Хаадьяаннаһын. Туруйалааһын. Кынталдьыйы. Ойуоккалааһын.
Салгыны ибэрийи. Умса сыты. Сытан эрэ илиини, атабы хамсаты,
чиккэннэти. Түөрт атах буолан туруу. Ыстангалааһын. Атаралааһын. Далла
мэндэи.

Бырайыак: “Кинигэттэн сайдабыт, элбэҥи билэбит” (Салайааччы Стручкова С.В.)

Быһаары сурук:

Кинигэ киһи аргыһа, олорор олохун тухары баар. Элбэҥи ааҕар киһи билиитэ киэн
буолар, тыла – өһө баай, үтүөнү – мөкүнү араарар, толкуйдуур дьолоһойо сайдар. Бу
инникигэ сайдарыгар толук уурар. Ол инниттэн иитээччигэ улахан сорук турар кинигэҕэ
убаастабыллаах сыһыаны иити, тапталы инэри, кинигэттэн киһи элбэххэ үөрэнэрин,
сайдарын оҕо дьолоһойугар инэри. Оҕо эрдэбиттэн кинигэни убаасты үөрэммит оҕо
улааттабына да онтукайын бырахпат, мэлдьитин аргыс онгостон илдьэ сылдьар, туһанар.

“Кинигэттэн сайдабыт, элбэҥи билэбит” бырайыак кэрдиис чаастарынан араарылынна,
болжомто оҕо уонна төрөппүтү кытта ыкса сибээстээхтик, биир тэтимнээхтик үлэ
ытыллара былааннанна. Бу бырайыакка кыра – орто, улахан – бэлэмнэнии бөлөх
оҕолоро бары хабылыннылар, төрөппүттэри кытта ыкса сибээстээхтик үлэ барыа. Үлэ
нэдиэлэнэн аттарыллан ытыллалар.

Сыала:

Араас тэрээһиннэр, үөрэтэр-иитэр хайысхалаах ньымалар нөнгүө оҕо кинигэҕэ
интэриэһин күүһүрдүү, билиитин – көрүүтүн кэнэти.

Соруктара:

1. Оҕо кинигэҕэ сыһыанын уларытыы, билиитин элбэтии, сайыннарыы;
2. Бырайыак үлэтэ тэтимнээхтик барарыгар төрөппүттэри, оҕо уһуйаанын үлэһиттэрин
кытта ыкса сибээстээхтик үлэлээһин;
3. Төрөппүккэ сырдатар үлэни тэрээһиннээхтик, ситимнээхтик ытыты;
4. Дьэ кэргэн үтүө үгэстэрин холобур онгостон киэн эйгэҕэ таһаарыы, сырдатыы;
5. Кинигэ суолтатын дириҥник өйдөтүү, харыстабыллаах сыһыанна иити;

Ытыллалар кэмэ: уһун кэм (тохсунньу ыйтан – ыам ыйыгар дылы, балаһан ыйыттан –
ахсынньы ый 2024 сылыгар дылы)

Бырайыакка кытталлар: уһуйаан иитиллээччилэрэ, иитээччилэрэ, үлэһиттэрэ,
төрөппүттэр, библиотека үлэһиттэрэ, оскуола үөрэнээччилэрэ;

**“Оҕолорго оһуокайы билиһиннэри уонна үөрэти” (Салайааччы: Стручкова Елена
Ивановна)**

Быһаары сурук:

Оһуокай диэн – Саха омук саамай тэнийбит, дьону түмэр бастын үнкүүтэ. Хоһоон, ырыа, үнкүү тэҥнэ толоруллар. Оһуохай түһүлгэтэ үс түһүмэхтээх: оһуохайга ыҥырыы – хаамыы – көтүү. Үнкүү тылын этэргэ санаатын ууран, дьонуннаахтык сыһыаннаһан дьарыктаммыт оҥо тыла – өһө сайдар, байар, куолаһа аһыллар, кылыһаҕа арыллар, матыбы баһылыр. Оһуокай хас сэрэдэ ахсын улахан, оскуолаҕа бэлэмнэнии бөлөх оҥолоругар ытыллар, сынньалан кэмигэр, 2-3 мүнүүтэ.

Сыала: Саха норуотун ырыатын, оһуокайын толоруу сатабылын оҥолорго инэри.

Соруга: Оһуокайы билиһиннэрии уонна толорорго (үтүктэргэ) үөрэти;

Ытыллар: Хас нэдиэлэ аайы сэрэдэ кун ытыллар, иллэн кэмнэ, 2-3 мунуутэ.

Бырайыак :“Оҥолорго хомуһу билиһиннэрии уонна үөрэти” (салайааччы Желобцова А.А.)

Кирии тыл

Хомус былыр – былыргыттан тийэн кэлбит саха норуотун музыкальнай инструмена буолар. “Саха – айылҕа оҥото, хомус – айылҕа музыката” диэн өйдөбүлү кыра сааһыттан үөрэти киирэр . Хомус атын музыкальнай инструменнартан уратыта диэн киһи сепке тынан, хомус кылын таарыйан араас кэрэ дорҕооннору, музыканы тааарар, дэлэҕэ куйаар тыабын кытта тэнниэхтэрэ дуо. Саамай сепке тыны улахан оруолу ылар, оччоҕо хомус тыаа араас диапазоннаах буолар.

Сыала: Хомуска маннайгы сатабыллары уэрэти, интэриэһи уескэти

Соруктара:

- 1.Хомус диэн тугун бастакы ейдебуллэрин билиһиннэрии, интэриэһиргэти;
2. Сепке тынарга уэрэти, доруобуйаҕа туяалааһын сырдаты;
3. Тарбах былчыннарын сайыннарыыга аналлаах эрчиллиилэри онотторуу;
4. Хомуска оонньуур ньымалары билиһиннэрии, сатабылларын арыарга кыах биэри;

Ытыллар: Улахан уонна бэлэмнэнии белех оҥолоругар, иллэн кэмнэ кизэ еттугэр, 20 мунуутэ.

Бырайыак: “ Саха остуолун оонньуутун кеметунэн оҥо кыаһын, сатабылын сайыннары”

Кирии тыл

Саха терут оонньуулара омук эт – хаан, ей – санаа еттунэн сайдыытын туоьута буолаллар. Саха остуолун оонньуута тарбаһы сайынналар, тулууру, сымсаны эрчийэр. “ оҥо оонньоон улаатар” диэн сахаҕа бэрт бэргэн этии баар. Ити угус келуенэ дьон кэтээн керен олоьун уопутун тумугэр уескэппит терут билиитэ, норуот педагогикатын сурун ейдебуллэриттэн биирдэстэрэ буолар. Онон билигин оонньуур уонна оонньоу оҥо

билиитин – керуутун, тылын – еьун, уйулбатын , иэийитин, этин – сиинин сайыннарар, ону табынан бэрээдэктээх, холку быьыга – майгыга уерэтэр.

Сыала: О5ону остуол оонньуутугар ке5улээн, умсугутан билиилэрин кэнэтии, сатабылларын таымын урдэтии;

Соруктара:

1. Оонньуу араас сатабылларын билиьиннэрии, интэриэьи уескэтии;
2. О5олор оонньуу ирдэбиллэрин, быраабылаларын тутуьалларын ситиьии;
3. Тарбах былчыннарын сайыннарыы, сымса буоларыгар эрчийии;
4. О5о уерэ-кете оонньуур усуллубуйатын тэрийии, бэйэ – бэйэ5э сыьыаны сылыктааьын;

Ытытлар: Иллэн кэмнэригэр куннуккэ аттарыллан ытытлар, 15 – 20 мунуутэ

Бырайыак: “Чыыбы – чаабы чабыр5ах” (Салайааччы стручкова Н.В.)

Киирии тыл

Чабыр5ах саха фольклоругар саамай эмиэ тумус туттар керунэ буолар. Кулуу-элэк гынан, ыстыыр ыас оностон уерэтэр соруктаах буолар. Тургэнник ис иьиттэн сылбыр5атык санаран иьэр сытыы тыллаах. Уос – тиис хамсатыыта имигэс буолара ирдэниллэр. Чабыр5абы аабыы ньыматыгар уерэннэхтэринэ, кыра кэлэ5эй, куьабаннык уонна “аакайдаан” санарар о5о саната чуолкай буолар, тупсар. Онон уьуйаан саастаах о5олорго чабыр5ах туьалаах уонна тыл сайдыытыгар улахан укулааты киллэрэр. Чабыр5абы уерэтиигэ тыына уерэтии сурун оруоллаах, сепке тыыныыга уерэтии о5о доруобуйатыгар туьалаах. Аччатан – улаатыннарар, куолааьы сонотон – синньэтэн аабыллара тийимтиэ буолар, ону кытта тэннэ мимиканы уерэтэр ордук, о5о интэриэьин тардаьын.

Сыала: Чабыр5ах аабарга интэриэьи уескэтии

Соруктара:

1. О5о истэр, онорон керер, толкуйдуур, билэ – кере сатыыр дьо5урун уьугуннарыы, сайыннарыы;
2. Талааннаах о5ону булан дьо5урун уьугуннарыы, таьаарыы;
3. О5о ситимнээх санатын байытыы, тылын сайыннарыы ;
4. О5ону толкуйдуур дьо5урун, дьоло5ойун сайыннарыы;

